

A 20. századot szokás a fizika századának nevezni, hiszen a fizikusok addig el sem képzelt újszerű elméletek segítségével és új részecskék felfedezésével haladták meg a klasszikus fizika addigi eredményeit. A fizikához hasonló forradalmi változások történtek a 20. században a nyelvészetben is. Ekkor a nyelvészek, gyakran tagadva az addigi kutatások eredményeit, magasabb szinten, gyökeresen új elméleteket állítottak fel a nyelvről, újszerű módon fogalmazták meg a nyelv fogalmát, új módon írták le a nyelvhasználó és a nyelv kapcsolatát, újra-értelmezték a nyelv történetét. A nyelvészetnek erről a forradalmáról a napokban jelent meg a Tinta Könyvkiadónál Bencédy Józsefnek a *Nyelvtudományi elméletek és nézetek a 20. században* című kis könyve.

A szerzővel, a magyar nyelvészek doyenjével a kiadó igazgatója, Kiss Gábor beszélget.

Kiss Gábor: Hol tanult nyelvészetet?

Bencédy József: A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem elődjén, és az Eötvös Kollégiumban.

K. G.: Kik voltak a tanárai?

B. J.: Szerencsésnek mondhatom magamat kortársaimmal és évfolyamtársaimmal, mert amikor felvettek hallgatónak és kollégistának, nagy professzori nemzedék tanított az egyetemen és a kollégiumban. Csak a bölcsészkart nézve ott oktatott Szekfű Gyula, Mályusz Elemér történelmet, Prohászka Lajos pedagógiát, Eckhardt Sándor franciát, a magyar nyelv és irodalom szakon Horváth János, Pais Dezső, Bárczi Géza, Keresztúry Dezső, hogy csak néhányat emeljek ki a nemzetközi hírű tanárok közül.

K. G.: Volt-e nyelvész a kortárs kollégisták között?

B. J.: A kollégiumot középiskolai tanárok képzésére hozták létre, így nehéz nyelvész hallgatókról beszélni. Nyelvészekké váltak azonban nem is kevesek, bár voltak néhányan, akik szinte elsőéves koruktól nyelvész pályára készültek. Említhetem Balázs János általános nyelvészt, Lőrincze Lajost, Deme Lászlót, Elekfi Lászlót és Rác Endrét, akiknek munkásságát szinte minden magyar szakos tanár ismeri. A nyelvészé vált kollégisták tipikus pályája a

következő volt: valamelyik gimnáziumból indult, s azután folytatódott az egyetemen vagy egy tudományos intézetben. Ez nem kis példát, vonzerőt jelentett a következő nemzedéknek.

K. G.: Hol tanított nyelvészetet?

B. J.: Én is gimnáziumban kezdtem tanári pályámat, a ciszterciek budai Szent Imre Gimnáziumában, illetve ennek államosítása utána a József Attila Gimnáziumban. Akkoriban a nyolcosztályos gimnáziumban, a felső osztályokban már nem szerepelt a magyar nyelvtan, csak az irodalom. A nyelv iránti érdeklődésemet az irodalmi szövegek (versek, novellák, drámák) elemzésével elégítettem ki. Nagy elégtételt és örömet jelentett, amikor az érettségi vizsgán az oktatási minisztériumból küldött elnök feljelentett ugyan a miniszternél az akkor tilalmi listán (indexen) levő, Az ember tragédiája tanítása és érettségi tétellel kitűzése miatt, de a feleletek meghallgatása után bejelentette, hogy feljelentését visszavonta, mondván: „Így kell a tragédiát tanítani.”

K. G.: Mikor került aztán a főiskolára?

B. J.: 1952-ben a budapesti Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskolára kaptam meghívást a szerkesztés és stílus tanítására a nappali tagozaton, a teljes grammatika tanítására az estin és a levelezőn. Jegyzetet is kellett írnom a szerkesztés és stílus témaköréből, beleértve a nyelvművelést. Itt és így érlelődött meg bennem az elhatározás, hogy az anyanyelvvvel, ennek helyes és szép használatával fogok foglalkozni, erre nevelem tanítványaimat.

Elhatározásomban csak erősített, hogy ezt a feladatot vállaltam az akkor szervezett szakérettségi és más hasonló tanfolyamon. Nem kis mértékben megerősített tanítványaim igyekezete és lelkesedése, amely a nyelvi ismeretek pótlására, a kulturált és helyes nyelvhasználat elsajátítására irányult. Ezek a diákok mezőgazdasági és ipari dolgozók, kistisztviselők voltak, s igyekezetüket látva nem kis örömet jelentett velük dolgozni. Az anyanyelv szeretete táplálta lelkesedésüket, kevésbé a papír, a bizonyítvány megszerzése.

K. G.: Mintha némi keserűség is érződne e szavakban.

B. J.: Sajnos igen. Más motívumok mozgatták az akkori hallgatókat, mint a maiakat. Akkor a diákok sokkal érdeklődőbbek voltak. Más volt a társadalmi helyzet, mások voltak a mozgatórugók, mint manapság.

Az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola 1955-ben megszűnt. Némi kitérővel, 1958-ban az Oktatási Minisztériumba kerültem, az új oktatási törvény előkészítésére, illetve kidolgozására. Többek közt új tanterveket kellett kidolgozni, köztük új anyanyelvi tanterveket. A középiskolában – megszüntetve a felesleges ismétléseket – a nyelvhasználatot állítottuk előtérbe, a nyelvművelést és nyelvápolást. Az egyetemen is jelentős változást jelentett a leíró nyelvtan beállítása a hagyományos nyelvtörténet mellé. Ott is előtérbe került a nyelvhasználat. Ott is új oktatókra, új jegyzetekre, tankönyvekre volt szükség. 1959-től a miniszter engedélyével az egyetemen is dolgozhattam félállásban; megbíztak a jelentéstan kidolgozásával. Így született meg a Jelentéstan az új egyetemi tankönyvben. Előadásokat tartottam sok helyen – részben az Ismeretterjesztő Társulat szervezésében –, a Nyelvtudományi Társaság pécsi anyanyelvi konferenciáján az új tantervekről, az új nyelvtanítási elgondolásról. Nagy öröm volt ezek elfogadtatása. Az egyetemi leíró nyelvtani előadásokban jelentős szerepet kapott akkor már a nyelvhasználat, benne a nyelvhelyesség és a stilisztika; így más szemmel nézték a hallgatók az addig száraznak tartott leíró nyelvtant.

K. G.: Milyen konkrét feladatokat jelentettek az oktatás szemléletében a vázolt változások? Volt-e ezeknek hatása a nyelvtudományi tevékenységére?

B. J.: Említettem már a sokfelé ágazó oktatást, szóltam tantervi elgondolásokról, kidolgozásáról, jegyzetek, fejezetek írásáról, és e mellett számos cikket írtam. 1979-től Lőrincze Lajos és más

nyelvészek unszolására vállaltam az akkor induló és már évek óta tervezett Édes Anyanyelvünk című lap szerkesztését. Az újság célkitűzése a nyelvápolás, a nyelvi ismeretterjesztés és stílusos nyelvhasználat terjesztése volt. Ez nagyon szép, de fáradságos munka volt. Lőrincze Lajos, a szerkesztőbizottság elnöke invenciózus, de kemény ember volt. Számos kitűnő nyelvészt sikerült megnyerem a szerkesztőbizottságba; csak néhány nevet említek a 14 tagú testületből: Deme László, Rácz Endre, Fábíán Pál, Szathmári István, Kovalovszky Miklós, Ladó János. Ezek a nevek ma már fogalomává váltak.

K. G.: E szerteágazó tevékenysége mellett milyen tudományos könyvet, monográfiát írt?

B. J.: Számomra az akkori kicsit hajszolt idők fájdalmas része, hogy monográfiát nem készítettem. Egyszer elhatároztam, hogy naponta legalább néhány órát töltök nyelvészettel. Olvastam, írtam, de a kollégáim csak jöttek és jöttek a napi problémákkal. Estig írtam tíz sort, akkor azt kihúztam. Maradt a tanítás, és az a jóleső érzés, hogy maradt a szolgálat, a hivatás, a nyelv ápolása, gondozása.

Így talákoztam a tanárképző főiskolán sok-sok tanítóképző főiskolát végzett továbbképzős hallgatóval. Tanítottam számomra új tantárgyakat, általános nyelvészetet, kommunikációelméletet, retorikát. Ezek a tárgyak újfajta kihívást jelentettek számomra, de bizony a továbbképzős hallgatók alapvető szakmai ismereteit is jócskán ki kellett bővíteni.

K. G.: Úgy tudom 1987-ben ment nyugdíjba.

B. J.: Ettől az időtől kezdve több lett a nyelvészetre fordítható időm; 1989-ben kandidátusi vizsgát tettem Az iskolai anyanyelvi nevelés szemléleti háttére címmel. Ez is kifejezi, mint az eddigi tevékenységem, a gyakorlat felé fordulást, a használni törekvést. Összeállítottam a TINTA Könyvkiadó számára a nyelvművelő írásaimat tartalmazó Jót, s jól! című kötetet, ami aztán 2005-ben jelent meg. Megírtam, ugyancsak felkérésre a Retorika című könyvet. És biztatásodra elkészítettem és most látott napvilágot a Nyelvtudományi elméletek és nézetek a 20. században című könyvem.

K. G.: Mit tart a kis kötet újdonságának?

B. J.: Röviden összefoglalom és jellemzem a Saussure-t követő strukturalista nyelvészeti iskolákat (a prágait, a koppenhágait és az amerikaiit). Írok a Chomsky munkásságát előkészítő Sapirról, Bloomfieldről és Harrisről. Sapirt azért tartom fontosnak, mert a kihalt amerikai indián nyelveket a század elején az utolsó pillanatban írta le. A leírás során szerzett nyelvi tapasztalatok és az ezekből levont következtetések mind beépültek a század nyelvészetébe. A 20. század leghatásosabb nyelvészének, Chomskynak a munkássága után a szövegtanról, a stilisztikáról, a pszicholingvisztikáról, a szociolingvisztikáról is szót ejtek dióhéjban. Emellett kitérek a „budapesti iskola” néven emlegetett hazai műhelyre is. Könyvemben megpróbáltam röviden felvázolni a nyelvészet 20. századi erőteljes fejlődését, e fejlődés nélkül ma nem létezne a számítógépes nyelvtechnológia.

Készül a következő szótárszerű kötetem Nyelvi átvitelek címmel, alcíme: Névátvitelek, jelentésátvitelek a köznyelvben lesz. Benne a hajtűkanyar és a szűkmarkú szavakhoz hasonlóakat elemzek. És persze köszönet a Tinta Könyvkiadó munkatársainak, amiért szorgalmazták és segítettek e művek készítését. És köszönet azért is, hogy vállalják e nagyon szép és nehéz szakterület gondozását, nyelvészeti szakkönyvek tucatjainak megjelenítését.

K. G.: Befejezésül: milyennek látja nyelvünk helyzetét napjainkban?

B. J.: A nyelvtudomány fejlődése bizalommal tölthet el mindnyájunkat. Kitűnik ez mostani könyvemből is. Nem ilyen rózsás a helyzet a magyar nyelvhasználattal. A rohanó világunkban kevesebb gond jut a formára, gondolataink világos, jól érthető megformálására. Sajnos terjed a beszélt köznyelvben a gyorsuló beszéd, a gondatlan hangképzés, a hadarás, a durvaság, a

trágárság és egyre több a sok felesleges idegen szó. Az írott nyelvben szaporodnak a gondozatlan szerkesztés példái. Újdonságnak számítanak – nem biztos, hogy szerencsés módon – az elvontság jelenségei, az elvont főnevek túlzott használata, pl. ráérőség. Azért örömteli eseményeket is látok: szép számmal vannak nyelvi, kiejtési versenyek, szöveg- és versmondó műsorok, van – nem kevés – igyekezet az említett feladatok gondozására.

K. G.: Köszönöm a beszélgetést!